

A grafika lehetséges útjai

Az egykoron befogadó várost, a mára már meghatározó hatását emelkedett „második otthon” köszöntötte Czinke Ferenc életműkiállításával Salgótarjánban. A helynek és az itt élőknek szóló kiállításában benne rejtett a kapcsolat tartalma; a város és a megye kulturális-politikai gyakorlatának, mecénáló munkájának is tükrö volt a tárlat, mivel a művészeti munkáról való számotadás mellett láthattuk az idetartozás és ragaszkodás alkotói vallomását is. S ez így természetes. A kölcsönösség egymást becsülő tisztaságán alapult a mecénálók és művész kapcsolata, s már nem túlzás azt állítanunk, hogy a föld- és természetszeretetről maradt gyermekkori (paraszti) élmények éppen a munkásvárosban váltak bizonyossággá. Egyértelművé vált a hovatartozás, a „kikért és miért dolgozás” alkotói programjának világnézeti, etikai tartalma. A két életszféra tapasztalataiból hitté és tudássá nemesedő tanulság adja az alapot Czinke Ferenc sziklaszilárd elkötelezettségéhez. Súlya, vonzása van ennek az alkotói és műveket jellemző világnézetnek, mert megélt igazságok és magas színvonalú művészi megnyilatkozások sorozata teremti hitelét.

Minden bizonnyal már ismert tények sorakoznak a bevezető mondatokban, hiszen a „hazai bemutatkozásról” a művészet iránt érdeklődők és a szakkritika már elvégezte az értékelést. Esettel szó a fentebb említett alkotó-mecénás kapcsolatról; részletes elemzések szólnak az életmű szakmai értékeiről, kiteljesedéséről. Eppen ezért most nem is ezek sorában feladatot vállalva akarunk ismert tényeket ismételni, vagy megfigyeléseket finomítani; hanem a kiállítás kapcsán szeretnénk néhány általánosabb, a kortárs grafika néhány problémáját érintő gondolatot felvetni. Meggyőződésünk, hogy ez nem erőszakolt, hanem éppen ellenkezőleg: önmagát kínáló párhuzam. Ez az emberileg és szakmailag megalapozott tárlat, a nyilvánvaló eredmények mint konkrét tények igazolhatják, vagy kontrázzhatják az általánosabb elméleti következtetéseket. Alkalmunk adódik arra, hogy a kulturális, politikai összefüggéseket, szakmai megállapításokat konkrét művekkel vessük össze. A szembesítésnél abban bízunk, hogy a társadalom fejlődéséből sarjadó új szükségletek nyomán keletkező feladatok, illetve problémák, gondok eredő-okai az egyes műveknél általános érvénnyel is nyomom követhetők. A szembesítésben tehát nem a mindenáron való ellentétek poentirozására, hanem elmélet és gyakorlat elemzésben is megvalósítható egységére törekszünk.

Elsőként a kiállítás konkrétjára építve az életmű folyamatában felfedezhető és kimutatható, s mindenképpen fontosnak tekinthető szakaszok határának időpontját vizsgáljuk. Ennek célja és lényege, hogy ez egy életművön belül konkrétan érzékelhető szemléleti és stilisztikai változások — ezek természetesen lehetnek egymásután lineárisan gazdagodó etapok — megjelenésének okait kell elemezni. Meg kell állapítani, hogy mik ezekben a személyiség szubjektív változásainak függvényeként kezelhető momentumok, s mik a szélesebb összefüggésből eredők. Második problémaként a világnézeti tisztaság és következetesség és az esztétikai, szakmai gazdagodás összefüggéseit, majd a katarzisban rejlt meggyőző erő, s a didaktikusra formált esztétikai érték társadalmi vonzásának problémáit követnénk nyomon. Végezetül pedig az eszközök „forradalma” és a tartalmi gazdagodás kapcsolatának véletlenszerűségét, vagy éppen szükség-szerűségét vizsgálnánk. Kereséseinkben Czinke Ferenc tárlatához kötődve is inkább az általánosabb szempontokat érvényesítenénk. Így nagy a valószínűsége, hogy a felmerülő kérdésekben benne rejlik a képgrafika — egyedi vagy sokszorosított, az a jelen esetben másodlagos kérdés — továbblépésének néhány lehetséges távlat. Az általános érvényes tendenciák alapján pedig az egyéni fejlődés perspektívájáról nyerhetünk eligazodást.

A problémák fentebb említett sorrendje szerint: Czinke Ferenc régebb óta van számontartottan a művészi pályán — művészete kortárs grafikánk ún. „nagy nemzedékének” kirobbanásával egyidőben vált jegyzetté. Előbb az „érdemes rá figyelni”, majd hamarosan a „múszáj rá figyelni” minősítés alapján jegyezték lapjait. A belső szakaszhatárok felvázolásában a pályakezdés történelmi okokkal magyarázhatóan hosszúra nyúlt szakaszát egy egységnek tekintjük, így az első, már témánk szempontjából fontos szakasz a Derkovits-ösztöndíj ideje, 1961—1964 között. Az ösztöndíj Czinke Ferenc szemé-lyében nem pályakezdőt, s nem ígéretet illetett. Sokkal inkább hordozott magában elismerést, s társadalmi vonzatú, jó értelmű doppingolást; visszatekintő és megelőlegező mecénáló gesztus volt a díj odaítélése. Mindenesetre hasznosan kamatozott, s az akkori szituációban szakmailag hiteles döntés volt: Czinke Ferenc művészeti programját keresztül a grafika akkor lehetséges útjai közül az egyik támogatást kapott. Ez a lehetséges út: a grafika megszabadulva a közvetlen „lecke-felmondástól”, a felszínes, életképes illusztrálástól, tartalmi és eszközbeli gazdagodásának egyik lehetőségét a népművészet hagyományainak feldolgozásában remélhette. Itt a történelmi szituáció és Czinke Ferenc egyéni sorsából eredő alkotói keresése egymást erősítve nyitott kaput egy lehetséges útra. Ez az első periódus a rátalálás naivságától hamvas, a rácsodálkozás benuitásától motívummásoló, s a megelőző közelmúlt rossz hagyományaitól szabadulva, örömmámorosan szertelen. Keveredik még a felelősség és szabadság, szabadosság és avantgardizmus — lényegében ez a kor és ez Czinke Ferenc sajátja. A következő periódus az „szakmai komolyodás” kora, amelynek hafárt jelző végső lapjai az „Ösi szerszámok” sorozat. Történelmi fejlődésünkben ez a „minősítés kora”; a pályát 1945 és az ötvenes évek vége között kezdő generációk 1970-ig szelek-

tálódnak, kialakult a „vezető-mesterek”, a „jelentős mezőny” és a „jelen vannak” köre. A mecénáló tevékenység elsősorban az egyen-súly megtartására törekszik, s a kultúrpolitikai szempontok primátusa mellett egyre erősebben érvényesül a szakmai szempontok szerinti minősítés követelményrendszer. Nem véletlen, hogy a hivatásukat komolyan vevők — mint Czinke Ferenc is — lényegében a szakmai elmélyülés gondjával küzdenek. Visszatekintve azt lehetne mondani, hogy a grafika előtt ekkor alternatívák teremődnek. A mesterség nüanszainak, az esztétikum összetevőinek, a társadalmi szükséglet differenciálódásának milyenségét keresve születik meg az értéket csak az önmagán belül elfogadó, a differenciált szükséglettől féltő esztéti-záló törekvés. Legjobbjai igen magas színvonalon valóították meg alkotói programjukat. Ezzel ellentétesen rajzolódt a másik lehet-séges út, s annak is két variánsa. Az egyik a szakmai próbákon kudarcot vallók politizáló mezbe öltözött tehetetlensége, a manualitás dicsérete. A másik variáns a grafika társadalmi szerepét ugyan ko-molyan vállaló, de azt színvonalengedménnyel is érvényesíthetőnek vélt törekvés. Volt viszont a harmadik, nagyobb áramlat erejű al-ternatíva: a szakmai elmélyedés és a társadalmi felelősség össz-hangját megtaláló útja. S hogy ez ténylegesen létezett, bizonyíthatja Czinke Ferenc következő, kb. 1976-ig terjedő periódusa. Ebben születtek a „Kos-király”, a „Mészégető álma”, „Idő”, „Köszöntő piros virág-gal”, „Gyökerek”, „Radnóti”, és a „Nógrádi” sorozat stb. lapjai. Ekkorra válik tisztázottá Czinke Ferenc alkotói programja abban a tekintetben is, hogy a részletek finomsága s az egész egyöntetű biztonsága, komolysága tartalom és forma tekintetében egyaránt dialektikus egységet teremt. E program jól jelzi, hogy az egyéni szándék és a kor követelménye harmonikusan találkozott. Szinte pezsgően izgalmas az a felszabadult öröm, amely a grafikai-szakmai jártasság, a mesterségbeli felkészültség virtuozitásán alapul, s játszi könnyedséggel bravúrosan megoldottak a legnehezebb feladatok is az életműben. A vonal, a folt, a szín, a kompozícióvariánsok válto-zatossága az életművön, de a kortárs magyar grafikán belül is meg-különböztetett jelentőségűvé avatta Czinke Ferencnek ezt az alkotói periódusát. Nyilvánvaló, hogy az egyéni sors kiteljesedése, a műhely-munka nyomán formálódó gondolkodási és szakmai gazdagodás, s a kor követelményeinek megértése, a választásra való vállalkozás az egyik alapja ennek a kibontakozásnak. De nem lehet szem elől té-veszteni azt sem, hogy a mecénáló munka elsősorban a grafikával szembeni követelmények megfogalmazásával, s a támogatási rendszer e művészeti ágra lebontott elveinek folyamatos érvényesítésével egy-értelmű inspirálóként volt jelen a művészeti közéletben. Leegyszerű-sítve azt mondhatnók, hogy hozzávetőleg a hatvanas évek közepéig tartott, amíg a mecénálás végérvényesen tudomásul vette az önálló képgrafika létét, s ez azzal járt, hogy figyelme — azaz kérése és honoráló gesztusa — már a grafika szakmai sajátosságaira és csak a rá jellemző társadalmi szerepre összpontosult. A hatvanas évek kö-zepétől kezdve fél évtizedre volt szükség arra, hogy a kulturális politikai gyakorlatban, a grafika kivívott helye alapján, végérvénye-sen figyelt és számon tartott tényezővé váljék. Más művészeti ágak-hoz képest tehát kis eltolódással, a hetvenes évekkel indul az „igazi nagy korszak” — s ezt nemcsak Czinke Ferenc, hanem más alkotók pályájának kiteljesedése is igazolja. 1970-ben „tetőzik a grafikai mi-nőségshullám” először — s ez a magasra emelkedett színvonal jó öt éven keresztül jellemző marad, s abban az időben alkotók és mecé-nálók egymást inspirálva dolgoznak együtt.

Természetes dolog, hogy egy ilyen jellegű felfutás dinamikus jellege nem teszi lehetővé, hogy hosszú „bevezető szakasz” követ-kezzék, s a kezdeti robbanás visszhangja évek hosszú során át tartsa azt a látszatot, hogy minden rendben van. A grafikának ez a felfutása a társadalom fejlődésével szoros kapcsolatban zajlott le, így érthető, hogy a társadalom további fejlődéséből eredő vonások — amik elsősorban a szükséglet változásában jelentkeztek — azonnal újabb mozgásokat indukáltak a grafikán belül. Amíg például a tábla-képnél a szemléleti anakronizmus és az óriási kereslet ellentéte miatt a szakemberek köre már jó egy évtizede a megoldatlan szakmai és mecénálási gondok körül forgolódik, addig a grafika területén felgyorsult a tempó. A sikerek varázsa már nem volt, vagy talán helyesebb úgy mondani, hogy ma sem elég ahhoz, hogy valaki az élvonalban maradjon — itt mindennap produkálni kell. A grafika területén (ha érzékelhetők is bizonyos csoporttörekvések) kizáróla-gosság vagy generációs egyeduralom nincs. Így azután nem meglepő, hogy szinte négy év alatt, főként újonnan indult generációk kezde-ményezése és munkája nyomán, a kortárs grafika „harmadik virág-korát” éli. Rése van ebben annak is, hogy a minősítő és mecénáló munkában talán éppen a grafikával szemben támasztott követel-mény-, illetve elismerési rendszer alakult a legrugalmasabban, s a terület decentralizációja is hozzájárult a minősítés és honorálás fej-lődéséhez.

A hetvenes évtized középső fordulójára kialakult, s most is tartó nemes versenyben csak azok a grafikusok maradhattak „pályán”, akik értették az idő szavát; a grafika hivatása, s a kifejezés gazda-gítása terén egyaránt előreléptek. Nem könnyű a feladat, hiszen be-idegződéseket, és sikereket adó manírokat kell elhagyni, s különösen a kifejező eszközök megválasztásában kell igazán elfogulatlanul dön-teni az alkotóknak. Kissé nehezíti a helyzetet, hogy a grafika lehet-séges funkciói tekintetében a mecénálás is most szerzi tapasztalatait; s az sem közömbös, hogy a kortárs magyar grafika egyik meghatá-rozó jelentőségű alkotójának életműve tragikus metszésben zárult le. Kondor Béla munkásságában már korábban jelentkeztek a máé idéző problémák, de halála miatt ez az iránytűt adható életmű már csak lezártágával adhat újabb támpontot. Bátran kijelenthetjük, hogy ha

ez a magyar grafika számára pótolhatatlan veszteség, akkor a mecénáló munka számára még mára sem kihevert tragikus tanácstalanságot jelent.

A tapasztalat azt mutatja, s ez Czinke Ferenc oeuvre-jében is nyomonkövethető, hogy napjainkban a grafika kettős szerepkör betöltésére vállalkozik. Egyrészt a hagyományok szerint részt követel a környezetlakításban, s az érvényesülő kereslet szerint konkurrál a táblaképpel. Innen ered méretnövekedése és egyre általánosabbá váló színessége. Igaz viszont, hogy a szakmai és a korszerűségi követelmények tekintetében ez az alkotói vállalás megy a legmesszebb az engedelmények elfogadásában, illetve megadásában. A másik szerep a műfaj specifikumaiból — gyorsaság, sokszorosíthatóság, agitatív erő, olcsóság, publikálhatóság stb. — eredve vállal aktív szerepet a közélet mozgásainak értelmezésében és érzelmi eszközökkel segített tudatosításában. A jó értelemben vett „politizálás” — ami természetesen igen széles körű, mert a konkrét osztályviszonyokból fakadó kérdésekre adott választól a környezetszennyeződésig terjedhet — pedig erőteljes inspirálójává nőtt a korszerű eszközök használatának. A különböző törekvések — pop-arttól a concept-artig — szakmai, mesterségbeli eredményeinek tudatos felhasználása, továbbfejlesztése általános gyakorlattá vált. A mecénálás nagyon helyesen, elismeri és támogatja az egyértelmű véleménymondásból fakadó eszköztárbővítést, s a honorálás a kortárs grafikában hamar megtette a szükséges hatást. Megjelentek az összefüggő sorozatok, az „igazi szekvenciák”, Czinke Ferenc munkásságában is új periódust nyitott a „műhely-sorozat”. Politikai és szakmai egyértelműsége és színvonala a jók között is a legjobbak közé emelte Czinke Ferenc szemléleti gazdagodásának és differenciálódásának példáját. Az ő pályájának példáján állíthatjuk, hogy ezek, a kor szellemével együttlélegző, a bonyolultabbá váló kor bonyolultságát és annak okait megértő, az eszközökkel bátran kísérletező, s a didaktikus belemagyarázkodástól tartózkodó, inkább a mű hatására építő alkotói produktumok jelzik a grafika most eredményeket ígérő egyik lehetséges útját.

Nyilvánvaló, hogy nem az egyetlen — a hagyományos, a most divó törekvéseket tiszta formájában gyakorló vagy másoló grafikusai alternatívák szintén élnek —, de a legtöbbet ígérőt. Erre pedig a mecénáló munkának felkészülten, politikailag és szakmailag differenciáltan kell reagálni.

Bereczky Loránd

Egy elfelejtett sztrájk

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt akkor még mindig német nyelvű 1902. évi igazgatósági levelezésében többször is utaltak arra, hogy az 1900. évi sztrájkidőszakban különösen kedvező volt a széntermelés önköltségi árának alakulása, amit számadatokkal is igazoltak. Meglepő ez a kijelentés, mert a sztrájkok idején mindig igen rosszak voltak a társulat termelésének önköltségi vonatkozásai. Meglepő ez a megfogalmazás már csak azért is, mert 1900-ban — amikor a társulat munkáslétszáma évi átlagban 4040 férfi-, 193 fiú- és 4 nődolgozót tett ki — nem is volt sztrájk a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt üzemeiben. Volt azonban — és ez a kijelentés nyitja — az Északmagyarországi Kőszénbánya Rt mizserfai üzemeiben. Erről azonban sem a hely-, sem a bányatörténeti feldolgozásaink nem tesznek említést. A sztrájkokról — eddig és Közvetett úton — csak a konkurrens vállalat igazgatósági levelezéséből tudunk és annak figyelmes átolvasásakor derül ki, hogy a későbbi ellentmondásos szövegrészekben a salgótarjáni bányai igazgatóságnak egyik, az Északmagyarországi kárát kihasználó sakkhúzásáról van szó.

A századfordulón, amikor a gazdasági pangás első hullámai már a nagyvállalatok árupiaci állásait is kezdik ostromolni, a salgótarjáni szén- és iparmedencében is kiélesedett a munkások életkörülményeit rossz irányban befolyásoló vállalati harc. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt tarjáni és budapesti igazgatósága közti érintkezésben megszapordtak a rejtjeles táviratok, amiknek értelmét csak a beavatottak ismerik. Ezzel is védekeztek: nem bíztak a postai alkalmazottak titoktartásában, mert hiszen nem csak ők, hanem más vállalatok is juttattak azoknak évi ún. „gratifikációkat”. 1900. február 24-én is feladott a salgótarjáni igazgatóság a budapestinek egy táviratot, amelyben ez állt: „ötvenegy”. Ez — miként a levelezésből kiderül — annyit jelentett, hogy „holnap, vasárnap, minden bányában éjjel és nappal dolgozni fogunk”.

Ennek oka pedig az volt, hogy a következő héten február 27-re esett a farsang utolsó napja, 28-a pedig hamvazószerda volt. Az 1870 tájától kezdve fennmaradt levélmásolatok tanúsága szerint hamvazószerdán általában sohasem dolgoztak, mert a farsang utolsó napjának mámorát aludták ki a bányászok. Munkába ilyenkor csak a liptákokat lehetett úgy-ahogy befogni, a kolonizált és a környékbeli falvakban lakó munkásokat nem. 1900-ban Ináson voltak nagyobb számmal Liptó és Bars megyei idénymunkások. Ott tehát tudtak 27-én és 28-án fél-fél napig dolgoztatni. A vasárnapi munkával a beirányzott heti 2000 vagonos termelést igyekeztek volna teljesíteni, amihez — miként leveleiben előre jelezte — nem sok reménye volt a salgótarjáni igazgatóságnak.

Az ilyen és hasonló „ünnepnap” kimaradások tekintetében mindig a kétlaki környékbeli munkásokkal kapcsolatban volt a legtöbb baja az igazgatóságnak, és nyilván ez volt a helyzet az Északmagyarországi Rt baglyasaljai igazgatóságánál is. A kétlakiakkal kapcsolatban még az is fennállt, hogy amikor már begyakorolták magukat a rájuk bízott munkafeladatok elvégzésébe, sokkal hamarabb álltak elő béremelési követelésekkel, mint a kolonizált munkások. Ennek oka az volt, hogy a falujukbeli „háztáji” nyújtotta lehetőségek miatt könnyebben átvészelték a bérezés nélküli sztrájkidőszakot, mint a társulattól kapott lakásokban családjaikkal együttélő és onnét munkamegtagadás címen még ki is lakoltatható kolonizált munkások.

A sztrájkok megfékezése és sztrájkolókat megbüntetése iránt már korábban megállapodtak a bányavállalatok, hogy az ilyen megmozdulásokról nyomban értesítik egymást és a sztrájk miatt elbocsátottak közül kölcsönösen egyikük sem vesz fel senkit munkába. 1900 márciusának elején azonban az Északmagyarországi Rt mizserfai bányagondnoksága nem értesítette a salgótarjáni igazgatóságot, hogy üzemeiben sztrájk ütötte fel a fejét. Mindezt Plachy főszolgabíró március 3-án kelt értesítéséből tudták meg. Plachy szerint a sztrájkoló munkások „csaknem mind kizárólag környékbeli parasztok” voltak, akik béremelést követeltek. A főszolgabíró a sztrájkolókat névsorának megküldésére is ígéretet tett.

A mizserfai sztrájk előzményeihez azonban akarva-akaratlanul a salgótarjáni igazgatóság munkaerő-toborzási ténykedése is hozzátartozik. Azt már januárban tudta az igazgatóság, hogy a budapesti központnak sikerült nagyobb szénmegrendeléseket szerezni, és ezért február elején elküldte Pircz főaknászt Mátrászele, Mátranóvák, Kazár, Homokterenye és Kisterenye falvakba — „véletlenül” éppen oda, ahonnan a mizserfai bányában is a legtöbben dolgoztak —, hogy munkásokat szerezzen. Pircz — ami a toborzásoknál mindig megesett — igen rózsás színekben esztelhetette a salgótarjáni bányamunkások kereseti lehetőségeit, mert már kiküldetése másnapján 26 embert fel is vett a bányai igazgatóság. A toborzás és az ígéretés nyilván tovább folyt és a bérezés néhány fillérrel valóban több lehetett a mizserfainál.

Eddig talán minden rendben is volna, és nincs nyoma annak, hogy a mizserfai bányagondnokság februárban tiltakozott volna az érdekkörébe eső területen történt toborzás miatt. A farsangi és hamvazószerdai termeléskimaradás azonban nehéz helyzet elé állította a salgótarjáni igazgatóságot. Az „ünnepek” alatt munkásai is otthon voltak azokban a falvakban, ahová a mizserfaiak is hazatértek és nyilván a keresetükről is beszéltek; és nincs kizárva, hogy — ez is a munkaerő-toborzások egyik módszere volt — „megbízott” munkásai tovább folytatták a toborzást. Erre annál is inkább szükség volt, mert a március 4-től 10-ig terjedő héten — a farsang és a hamvazószerda miatti elmaradás behozása végett — ismét kétségessé vált a heti 2000 vagon szén továbbítása, illetve kitermelése.

A mizserfai bányagondnokság csak március 7-én eszmélt rá arra, hogy valami nincs rendjén. Levelét csak a salgótarjáni igazgatóság válaszából ismerjük. Eszerint elismerik, hogy az előbb említett községekből sok munkásuk van, „de két év óta onnét nem vettek fel senkit”, sőt többeket el is bocsátottak. Ezt az állításukat azonban nyomban saját maguk is megcáfolták, mert elismerték Pircz februári toborzását és „mintegy 26 munkás felvételét”. Állítják azonban, hogy Pircz sem fennhangon, sem titokban nem tett „semmi féle ígéretet, lévén eléggé ismeretesek

a mi viszonyaink a munkások között”. Elismerik, hogy „nagyon sok munkás jelentkezett bizonyítvány nélkül, akiket elutasítottak”. „Most március hó 6-án és 7-én egy néhányan jelentkeztek ide munkába, s arra a kérdésre, miért mentek el Önöktől, azt a hírt hozták, hogy a nemtiék azért szüntették be a munkát, mert az eddigi szakmányokat beljebbítették és a nemtiék nem engedik meg más falubelieknek, hogy ott munkába menjenek”. — Ez a levélrészlet nyilvánvalóvá teszi, hogy a Nemtiből származó munkások Mizserfán sztrájkörseget szerveztek.

A salgótarjáni igazgatóság ezután úgy vélte, hogy a legjobb védekezés a támadás: „Ha most Önöknél a munkát beszüntették, miért nem közölték velünk a sztrájkolók névsorát? Akkor ezeket biztosan nem vennők föl”. — A sztrájkolók névsorát azonban Plachy főszolgabírótól megkapták, és mivel az esetleges felvételt jelen időre vonatkozathatóan is írtak, valószínű, hogy a felvételek folytak. Azt is kétkedéssel kell fogadnunk, hogy Pircz toborzását mentetgetve, visszautasítják azt a vádat, hogy napi 5 korona keresetet ígért volna, mert „józanul gondolkodó bányász nem is veheti komolyan” az ilyen kereseti lehetőséget.

Tény az, hogy a salgótarjáni társulat kilenc bányaüzeme közül 1900 márciusában kettőben és áprilisában ismét csak kettőben haladta meg a vájárok átlagos napi keresete a 4 koronát, a legalacsonyabb vájárkereset pedig márciusban 3,21, áprilisban pedig 3,17 korona volt.

Az, hogy meddig húzódott el a mizserfai sztrájk, a levelezésből nem derül ki. Az azonban tény, hogy amíg Mizserfán sztrájkoltak, addig a salgótarjáni társulat bányáiban nagyobb munkáslétszámmal a szokottnál többet termeltek. Így alakult ki azután, az hogy az 1899. áprilisi 19,00 és az 1901. áprilisi 18,19 fillérrel szemben az 1900. áprilisi „sztrájkhónapban” csak 16,65 fillér volt egy métermázsa szén önköltségi ára.

Az azonban még mindig nem világos, hogy miért az áprilist nevezi sztrájkhónapnak a levelezés? Annyi kétségtelen, hogy a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt munkásai körében is volt ok az elégedetlenségre. Ez részben az egyes üzemek közti, geológiai okokból is adódó bérezéskülönbözőségekre, részben a felügyelő személyzet gyakran durva magatartására vezethető vissza. Kétségtelen, hogy a márciusi mizserfai sztrájk nyomán a salgótarjáni társulat munkásai körében is mozgolódás támadt. (Ennek méreteire nézve ismét csak gyér adatok állnak rendelkezésünkre.)

Március 16-án a következőket jelentette a bányaigazgatóság a központnak: „Plachy főszolgabíró úr közölte velünk, hogy tudomására jutott, hogy a szocialista Pfeiffer, Budapestről a legközelebbi vasárnap” — azaz március 18-án — „ide szándékozik utazni a bérfizetéshez, avégből, hogy munkásainkkal érintkezésbe lépjen és azokat sztrájkra bírja rá.” Plachy szerint „a legcélravezetőbb az lenne, hogy vasárnap egy detektív, aki a nevezett szocialistát ismeri és őt megfigyeli, Tarjánba jönne, s ez által ez az agitátor itt felismerve és ártalmatlanná téve lenne”.

A közöltek alapján a budapesti igazgatóság gyorsan intézkedett és a salgótarjáni március 19-i jelentéséből megtudjuk, hogy „az ideküldött detektív tegnap az összes korcsmákat végigjárta, de sehol sem észlelte Pfeiffer jelenlétét. — Jó lenne, ha a budapesti detektívek révén tudomást szerezheténk arról, hogy vajjon a nevezett szocialista kápcsolatban áll-e a mi munkásainkkal, különös tekintettel arra, hogy levelezik-e velük, aminek tudtával mi itt megfelelő megfigyeléseket tehetünk”.

Ez idő szerint tehát a salgótarjáni igazgatóság munkásai nem sztrájkoltak, de a sztrájkra izgatás tényétől joggal félt az igazgatóság. Kiderül ez a Plachy főszolgabíróhoz ugyancsak március 19-én kelt soraiból: „Schmieck Károly nyugbérezett bányamunkásunk — lakik a Matyó-féle házban az üveggyár mellett — több nap óta munkásaink között, idegenek kíséretében, állandóan megjelenik s a munkásokat izgatja. — Tegnap este is a pálfalvai társulati kocsmában 10 liter bort fizetett a munkásoknak és őket munka-abbahagyásra izgatta. E miatt a pálfalvai szállásmester, Demser Ferenc által a kocsmából kiutasítva, előtte úgy nyilatkozott, hogy a munkások között mindaddig izgatni fog, míg nagyobb munkabért nem kapnak. — Kérjük ennél fogva Schmieck ellen az eljárást megindítani s őt a község területéről esetleg kényszer útján eltávolíttatni”.

1900. kérdéses időszakában tehát a salgótarjáni igazgatóság bányamunkásainak mozgolódása csak abban nyilvánulhatott meg, hogy szívesen meghallgatták a szocialista agitátorokat, ami azonban már önmagában véve is „üldözendő cselekedet” volt.

Említettem, hogy a felügyelő személyzet durvaságai is közrejátszottak a munkásság elégedetlensége növelésében. Az ilyen megnyilvánulásokat jogszabályok tiltották, de csak 1900 tavaszáról van olyan adatunk, hogy egy bányász az őt ért sérelmek miatt a felügyeleti szervhez, a besztercebányai bányakapitánysághoz mert panaszával fordulni. Ez az első merész ember Sándor József bányakocsis volt, akit Ozwirk Henrik aknász pofonütött. Az ügyre nézve a bányaigazgatóság 1900. június 13-án kelt és a bányakapitánysághoz intézett iratából a következők derülnek ki.

Az ügyről a bányaigazgatóság akkor értesült, amikor a panaszos beadványát a bányakapitányság kihallgatási jegyzőkönyvfelvétele céljából megküldte a bányaigazgatóságnak. A jegyzőkönyvet május 31-én vették fel, de csak június 13-án küldték meg a bányakapitányságnak. Tartalma a következő:

„A megtartott tanúkihallgatás alapján az Ozwirk Henrik és Prouza Nándor aknászok ellen elkövetett tettelegességnél való segédkezés miatt Sándor Józsefet és Sándor Matyi Józsefet a tettelegességnél való segédkezés miatt pedig Kakuk Istvánt és Kakuk Györgyöt a bányaigazgatóság a munkarendszabályok 35. §-a értelmében elbocsátotta. Indoklásuk részeként megjegyzik, hogy Sándor Józsefnek nem volt feladata az, hogy Sándor Matyi Józsefnek, akinek a lova nem akart húzni, segítsen. Erre az ott közelben tartózkodó váltóállító Kusz János és ha szükséges, az ott dolgozó ácsoló munkás csapat volt hivatva. Sándor József csak azért segédkezett, hogy az idő teljen és neki ne kelljen több vonatot összeállítania, ami aztán azt okozta, hogy a két lóvonat vesztéglése folytán az egész szállítás szünetelt. Ozwirk Henrik aknászt azért, hogy Sándor József bányakocsist arculütötte, ahelyett, hogy annak szabályellenes viselkedését jelentette volna, szigorúan megdorgáltuk, s figyelmeztettük, hogy hasonló cselekedetektől tartózkodjék, mert ismétlődés esetén szigorúan meg fogjuk büntetni”.

A rendelkezésünkre álló adatokból nyilvánvaló, hogy Ozwirk Henrik pofonját Sándor József nem hagyta megtorlatlanul, és miként Ozwirknak Prouza személyében, neki is akadtak segítőtársai a vele együtt elbocsátottak személyében. Igazsága tudatában azonban mert a bányakapitánysághoz fordulni. Nyilván a törvényben jártas valaki ösztönözhetette erre. A panasz benyújtása azonban az általa nyilván nem várt eredményt hozta. Ő is, mások is, leszűrheték a tanulságot: nem tanácsos a felügyelőkkel vitába szállni.

Belitzky János

A nógrádsipeki hegedűs

Novemberi fehérségben értem el a Cserhát kedves kis faluját, Nógrádsipeket. Szerencsémre a havazás elállt, az utcán mind sűrűbben bukkan fel egy-egy járókelő, és szapora kérdés-kérdések után csakhamar rátalálok a keresett parasztházra, ahol Csizmadia István, a népművészet mestere lakik. Az erős motorzúgásra kikukkant a házigazda. Alacsony, vékony ember, vastag, mintás ingben, sötét lajzbiban. Hosszú arcán élesen kiálló pofacsontok, valószínűtlenül nagy szemek, fején deresedő kefehaj. Benn a házban a jól ismert falusi konyhát látom. A szekrény tetején kéjesen elnyújtózkodva hegedűtök.

*

— Mikor hallott először hegedűszót?

— Hatéves lehettem akkor. Egy lakodalomba vetődtem el, ahol cigányok muzsikáltak. Ahogy megláttam a hegedűt, a cimbalmot, a klarinetot, a brácsát, én nem is tudom, mi történt velem. Egyszeriben megszűnt körülöttem minden. Odaálltam a cimbalmos mellé, aztán csak bámultam őket, egy tapodtat sem mozdultam a helyemről. Hajnaltájban vitt haza édesanyám. Másnap fogtam a bicskát, farigcsáltam faszindelyből egy hegedűformát, kötöttem rá cernát, kész is volt a hangszér. Amikor meghúztam rajta a cirokvonót, csak afféle gyenge kis csikorgást hallatott, mégis gyönyörűségem telt benne. Egy háborús nótát nyomdostam rajta: „Azt mondják a hadiasszonyok”. Közben mindig reszkettem édesanyámtól, mert megfenyített: „Nem cigánynak születél, fiam, meg ne lássam a kezében többet azt a miccsodát.”

— Valódi hegedű hogyan került a kezébe?

— No, azt én a kántor úrnak köszönhetem... Volt a házunk mögött egy tövisgátas kert, ahol burjánzott a lapulevél. Csináltam abból egy kunyhót, odabújtam a zsindelyhegedűvel, édesanyám miatt csak ott mertem csikorgatni az „Azt mondják a hadiasszonyok”-at. Arra jött a kántor úr, hallgatódzott egy darabig; „Pistikém, gyere csak ide! De hozd azt is magaddal, amivel muzsikáltál!” Jaj, már akkor mindenre gondoltam, csak nem a jóra. Reszkette vittem a kis zsidelymuzsikát, megálltam a lába előtt. „Ne félj, cimborá, most eljössz hozzánk, aztán mutatok én neked egy igazi kis hegedűt.” Úgy is volt. Azt hittem, hogy mennyországban vagyok, mikor a kis háromnegyedes hegedűt a kezembe nyomta: „No, Pistikém, most ezen próbáld meg, ne a zsidelymuzsikán. Minden csütörtökön délután eljössz hozzám, a kezembe adom ezt a hegedűt, és igazi zenészt faragok belőled.” Így tanított meg engem a kántor úr hegedűlni.

— Mi volt a legnagyobb zenei sikere?

Volt a mi falunkban egy híres cigányprímás, Rác István. Nagy bandája volt. Vasárnaponként Gyarmatra jártak muzsikálni a Sümeg vendéglőbe. Egyszer magával vitt, jól mutat néhanap egy hegedűlő parasztyerek. Kis időre én lettem a prímás, elhúztam a legszebb nótáimat a fényes nagy teremben. Nem is sejtettem, hogy a vendégek között csak engem figyel egy gazdag házaspár. A diósgyőri vasgár igazgatója volt az a feleségével. Pesten jártak, Gyarmaton szálltak meg. Ahogy abbahagytam a nótát, odalépegettek hozzám: „Hogy hívnak, kisfiú?” Csiz-

madia Istvánnak.” Fagattak aztán mindenfeléről, egy finom papírra még a nevem is felírták. A végén kirukkol-tak a lényeggel: „Fiacskám, nekünk nincs gyerekünk, eljőnnél-e hozzánk, ha örökbe fogadnánk? Miskolcon zeneiskolába íratnánk, híres muzsikust farnagnánk belőled.” „En nem tudom megmondani, nagyságos asszony, kérdezzék meg édesapámat meg édesanyámat.”

Két hét elteltével robogott egy fekete taxi Bikkpusztán. Nagy csoda volt a tanyán, ahogy végigporzott a földúton, csapatban követték a kamaszgyerekek. Nem messze állt meg a házunktól. Kiszállt a nagyságos asszony meg az igazgató. „Csizmadia János hol lakik?” — kérdezte az igazgató a báméskodóktól. „En volnék, nagyságos uram” — szólalt meg édesapám. — „Fáradj-nak beljebb a házamba, tessenek helyet foglalni.”

Ahogy széket tett alájuk édesanyám, mindjárt rákezdte az igazgató: „János bácsi, azért jöttünk, hogy örökbe fogadjuk a muzsikust fiát. Két hete, hogy Gyarmaton megláttuk, amikor a zenekar előtt húzta a szebbnél szebb nótákat, ott tetszett meg nekünk. Nekünk nem lehet gyerekünk, gondoltuk, maguknak meg könnyítés lenne, ha egy-gyel kevesebb maradna az éhes szájból.”

Csak ennyi kellett az én édesanyámnak, rázendített a sírásra, a kötőjébe törülgette a könnyeit, de még az édesapám is eltörölt egy könnyecpet a szeme alatt „Igazgató úr, örülök annak, hogy ilyen nagy megtiszteltetésben részesítené az én Pista fiamat, de mégsem adhatom. Ha már négy gyermekem kezébe kényeret tudok adni, akkor az ötödik se maradhat éhen. A legkedvesebb fiamat nem adhatom ki a kezem alól, már ne haragudjon meg, engedelme-vel.”

Édesapám szavaira meg én kezdtem el a hangos sírást. Nekem tetszett az igazgató úr ajánlata, és most a jó apám keresztülhúzta minden számításomat. Mentem volna én a pusztáról ezer örömmel, mert én ott csak szenvedtem. Tizenhárom évesen már béres lettem, tizennégy évesen az ökröket hajtottam. Borzasztó volt az én sanyarúságom, nem hiába vagyok én ilyen hitvány kis emberke.

— Hogy alakította meg első zenekarát?

— Kilencszázhuszonkilencben elbúcsúztam szülőfalumtól Herencsénytől, vettem a pütyerkámat, Sipekre költöztem, az én kedves feleségem falujába. Cseléd lettem az ezerholdas Balázs Barna nagyságos úrnál. Kocsisa lettem a majorban, de amit én elszenvedtem, az oorzasztó volt. Hajnalban négy órakor már az istállóba kellett lennem, egész áldott nap dolgozhattam szakadatlanul, csak este kilenc órátló akadt egy kis szabad időm. Akkor verbuválgattam össze egy kis társaságot, akik a tűzbe is eljöttek volna utánam, nem hogy muzsikálni. Keservesen kínlóva összeszedtük a hangszereket, cimbalmot is szereztünk közösen. De nagyon sok éjszakám eltelt, hogy menjem a zenekar, jóformán le se fekettem. Meg is lett az értelme a sok próbának, mert még abban az esztendőben szépen összehangolódtunk. Meghallotta ezt a nagyságos úr fia, aki hírneves volt a mulatózásairól. Sokat dárídózott Gyarmaton is, Pesten is. Jól jött neki, hogy ezentúl helyben is vigadozhat szép muzsikaszóra. Magához hivatott: „No fiam, szedd össze a zenekart, ezentúl, ha kívánom, nálam muzsikálsz. De ne úgy nézzél majd rám, mint a nagyságos uradra, csak úgy, mint egy mulató emberre. En sem úgy nézek majd rád, mint a cselédemre”. Így lettem én az urak muzsikása.

— Megalázó volt az urak muzsikásának lenni?

— Erre elmondok egy esetet. Kilencszázharminc öszén csináltuk az utat Sipek meg Szécsény között. Október vége volt, megállás nélkül szakadt az eső. Mi meg — nem számított, hogy esik vagy nem — rá a lóra a szerszámot, aztán gyereink, hordjuk a követ! A bór olyan volt a kezünkön, mint a hártya. Az egy rossz kabátom teljesen átázott, örültem, ha estétől reggelig megszáradt a falmasina mellett. A víz ruhában átfagyunk, elcsigázódtunk. Nem csoda, hogy este a meleg konyhában csak lehunytuk a szemünket a fáradtságtól már az asztal mellett. Egyszer holtfáradtan ledőlök az asszony mellé az ágyba, hát tizenegy körül megzörgetik az ablakom: „Pista bácsi, keljen fel!” Az uraság parádékos volt. „Mi baj van?” „Itt vagyok a hirtóval magáért. Gyorsan kapja össze magát, vegye a hegedűt. Azt mondta a nagyságos úr, szerezzzen még egy társat is maga mellé, aztán egy-kettőre legyenek a kastélyban.”

Felrángatom magamra a ruhát, szaladok a kontrásért, mert a nélkül most sem tudok muzsikálni: „Balázs bácsi, ki az ágyból!”

Még a bakancsát is én fűztem neki, csak hogy minél hamarabb a kastélyban legyünk. Ahogy beértünk, ott mulatott a nagyságos úr a másik úrigyerekekkel, a barátjával. Akkor rátettük a vonót a húrokra, és annak egy pillanatra sem lehetett megállni. Ugy szólt a muzsika, mintha az égben angyalok muzsikáltak volna. Megtörülközni, rágyújtani nem lehetett, a parketton meg tocsa állt az izzadságunktól. Az a sóvány Balázs Antal meg odaállt elének egyszer-egyszer, ha a keuvenc nótája volt soron, de nem énekelt, csak mondta a szöveget: „Ha azok a gyűrött párnák mindent elbeszélnek”.

Éjfél után egy óra tájban megszólalt a nagyságos úr, rézegen átfogta a másik úrigyereket vállát: „Édes barátom, tudod, mit szeretnék én?” „No mit, Antikám?” „Elhozzatjuk a két muzsikus mellé a váci bőgőst is.”

Ment is a sofőr, reggelre meghozta a bőgőst, de hiába. A nagyságos úr akkorra megfeketedett a töméntelen borpárlattól, mint a posztó, aztán összeesett az ajtóban. Sebj zsebünkben volt a fizetség, mehettünk hazafelé.

Amikor jól beiszogattunk, előveszem a kapott száz pengőt, nyújtom a kocsmárosnak, de az kétségbe esett tőle, nem tudott visszaadni, pedig kocsmája volt meg üzlete. Ketten kétszáz pengőt kaptunk az éjszakai muzsikálásért. A bátyám élő ember, meg tudja mondani, hogy nem lóditok. Nagy pénz volt az akkoriban, egy tehénnek az ára. Így fizetett meg engem egyszer a nagyságos úr. Részezségében tette, nem emberbarátságából. Máskülönben többre nézte a kutyáját, mint engem. De nemcsak velem volt így, hanem az összes cselédjével.

*

A háború magával sodorta a mulatós Balázs Antal nagyságos urat, és azóta Csizmadia István paraszzenésznek csendesebben múltak az évtizeuei. Falusi lakodalmakban muzsikált zenekarával vagy bálokon húzta a talpalávalót. Mióta megkapta a Népművészet Mestere címet, különösen elégedettnek látszik sorsával. Derűsen éldegél a tornácos parasztházban élete párjával. Időnként ifjú népzeneészek keresik fel, hogy eltanulják tőle a hegedülés paraszti fortélyait, máskor gyűjtők veszik hangszalagra hangulatos népmeséit.

Nagy Zoltán